

En doxa kan ”ge spel”

av Bengt-Åke Wennberg

Mänskliga samspel formas av en doxa som upprätthålls i en grupp, en verksamhet eller ett samhälle. En doxa är det språkbruk och den samling förgivettaganden som de berörda delar. Den begränsar vad som är möjligt att tala om och vad man kan få gensvar på.

Dagens ekonomiska doxa är präglad av en teknologisk tankefigur som på lång sikt är destruktiv för människan

Att ”få spel” betyder på slang att ”tappa besinningen”. Mänsklig samverkan kan ”få spel”. Människor skapar då ett självdestruktivt samspel.

Samspel formas av en doxa som upprätthålls i en grupp, en verksamhet eller ett samhälle. En doxa är det språkbruk och den samling förgivettaganden som de berörda delar. Den begränsar vad som är möjligt att tala om och vad man kan få gensvar på. Doxan gör att deltagarna inte utan konsekvenser för sin medverkan i kollektivet, kan lämna spelet.

Detta gäller också destruktiva samspel. Genom sitt deltagande riskerar deltagarna att förstärka även dessa. Det skapas då ett lidande för enskilda medlemmar och man riskerar att på sikt förgöra kollektivet och göra det allt mindre livsdugligt. Man känner sig fången i doxan.

I mina bloggar har jag sedan länge argumenterat för, och jag anser mig kunna belägga, att interaktiva mönster – och därmed också självdestruktiva

samspel – blir som de blir genom att de inblandade människornas föreställningar om världen, om varandra och om framtiden gör att de väljer att agera som de gör. De föreställningar som dessa val bygger på skapas, behålls och skulle kunna ändras genom den kommunikation som människor inom den aktuella gemenskapen har med varandra.

Det är inte svårt att finna exempel på destruktiva samspel. Nyheterna i radio och tv såväl som ledarsidor och bloggar domineras i dag av berättelser om destruktiva samspel. De destruktiva dragen är lätta att identifiera. Det klagas över dem överallt. Ofta slätas de över med så kallade "positiva" formuleringar. Problemen kan beskrivas men knytningen till doxan är ofta oklar.

I de uppdrag jag med tiden engagerats i, finns alltid en mängd lösningar i svang för hur man skulle kunna komma till rätta med samspel man uppfattar som destruktiva. Jag brukar då kunna konstatera att de flesta av dessa lösningar bygger på samma doxa som skapat den kontext i vilken det självdestruktiva samspelet blivit lösningen. Min uppgift blir då att i samtal med aktörerna medverka till att förändra doxan.

När det gäller den "ekonomiska doxan", som jag skall behandla i denna blogg, är emellertid mina möjligheter att påverka den mycket liten. Jag tar främst upp den här för att illustrera principen och öka möjligheten att var och en just i sina samtal kan dra sitt strå till stacken för att påverka denna i en konstruktiv riktning.

Den doxa – som återspeglas i all organisering, planering och styrning av dagens verksamheter – baseras på tanken om den *ekonomiska människan*. Resonemangen inom ramen för den ekonomiska doxan utgår från antagandet att människan fattar "rationella" beslut som leder till att *maximera den egna nyttan* och agera på ett sätt som gör att de egna behoven först och främst tillfredsställs.

Om var och en handlar egennyttigt och "rationellt" så främjas enligt denna doxa samhällets ekonomi i sin helhet och därmed också välståndet. Denna utgångspunkt har kritiserats av ett stort antal forskare och samhällsdebattörer ända sedan början av 1900-talet men denna kritik har inte medfört förändringar av resonemangen och det allmänna språkbruket.

Den ekonomiska doxan är djupt inarbetad. Den har fortfarande ansetts vara tillräckligt bra för att approximativt fungera som utgångspunkt för organisering, samordning och andra åtgärder både i stort och smått. Först på senare år har man emellertid allt mer kunnat konstatera ett stort glapp

mellan teori och tillämpning. Detta har tagit sig uttryck i allt större klagomål över hur samhället och verksamheter numera "fungerar".

En av kritikerna av teorin om den ekonomiska människan är nobelpristagaren i ekonomi 2006 Robert J Aumann från Israel. Han visar i en artikel från 2005 att grundantagandet om den "ekonomiska rationella människan" inte bekräftas av de experiment som hittills gjorts. Människan i frihet väljer enligt honom inte att enbart handla ekonomiskt rationellt för att *själv* nå största möjliga nytta så som teorin om den ekonomiska människan förutsätter.

De flesta undersökningar tyder istället på att människan som art verkar vara programmerad att samarbeta. Människan väljer enligt Aumann ofta att, istället för att maximera sitt eget utbyte, agera efter regler som på lång sikt visat sig stödja samarbete med de man är eller kan komma att bli beroende av. Aumann kallar detta agerande för *regelrationellt* snarare än *nyttorationellt*.

Reglerna verkar i sin tur vara hämtade från doxan. Doxan bestämmer det "spel" som genereras. Den kritiska frågan är således om det spel som doxan skapar medför konstruktiva (önskade) eller destruktiva (oönskade) samspel. Genom att acceptera vissa "spelregler" – som är en konsekvens av en viss doxa – kan man således som enskild individ handla regelrationellt och därmed oavsiktligt bidra till att utfallet blir oönskat.

Ett exempel är sällskapsspelet "Monopol". Spelandet är nöjsamt så länge ingen fuskar och alla följer spelets regler. Men utfallet leder obönhörligen till att spelet slutar med att en enda spelare står som vinnare och alla andra är fattiglappar. Detta skulle i verkliga livet inte på lång sikt vara en önskvärd situation för den mänskliga artens överlevnad.

Den amerikanske bloggaren Umair Haque har beskrivit hur han anser att den ekonomiska doxan i just US driver på skeendet i det amerikanska samhället mot en situation som liknar Monopolspelet. Han konstaterar att för US ekonomi medför den nuvarande doxan att:

- Fokus på den privata förmögenhetstillväxten (finansekonomin) gör att intjäningen per capita hos de mest välbärgade ständigt ökar medan intjäningen per capita hos de mest fattiga ständigt minskar. Gapet blir allt större. Doxan – som Umair kallar kapitalism – skapar ett ständigt större proletariat som de välbärgade måste skydda sig mot. ("[The Capitalist Utopia](#)" och "[The Economy is Not Booming](#)")

- Industrisamhällets grundtanke att investera i fabriker och produktion för att producera produkter som kan säljas på en marknad har i det nu framväxande tjänstesamhället perverterats till att några – på finansiella grunder – kommit att sälja och köpa arbetskraft till billigaste pris för sin egen förtjänst. Detta leder till en typ av rovdjursekonomi där några tjänar på att utnyttja andra. Vid sidan av en konsumtionsekonomi där varor och investeringar står i centrum skapas därvid ett undanskymt slavsamhälle där mänskliga insatser står i centrum och där människor exploateras. ("[Capitalism is When the World's Richest Man Gives People a Raise But They Still Barely Earn Enough to Live On](#)")
- Den individualistiska frihetstanken understödjer ett förakt för svaghet som bygger på att de som inte klarar sig i världen får skylla sig själva. Det är enligt doxan naturens mening att de starkaste individerna skall överleva. Detta är en misstolkning av Darwin som refererade till individernas utveckling i en viss långsiktigt stabil kontext. Det finns således inom ramen för den individualistiska frihetstanken personer som är mindre värda och saknar förmåga att hävda sig. Doxan innebär att man gör dessa personer och samhället en otjänst genom att bygga ett samhälle som "daltar med dem". Även om doxan medger att det i samhället bör finnas olika hjälporganisationer där de starka har omsorg om de svaga så legitimerar doxan samtidigt att samhället som sådant i sin helhet agerar grymt mot de svaga och utsatta.
- Rovdjursekonomin – där beroendet mellan människor omvandlas till att några exploaterar andra för sin egen vinnings skull – leder till den paradoxala situationen att många deltar i spelet för att på sikt kunna undslippa det. Syftet med att delta i "spelet" blir då att så småningom kunna uppleva sig fri att handla som man själv vill utan några bindningar till de andra och varandra. Det "ekonomiska" handlandet får då allt mindre koppling till den gemensamma nyttan och allt större fokus på den egna frigörelsen. ("[If the Point of Capitalism is to Escape Capitalism, Then What's the Point of Capitalism?](#)")

Det invanda och naturliga för människan är således att agera regelrationellt och genom detta stödja gruppen, samhällets och artens långsiktiga överlevnad. Genom sin benägenhet att agera regelrationellt riskerar människan emellertid att fångas i en destruktiv doxa. Därför kan människan "få spel" när den doxa och de regler hon en gång lärt sig bygga sina val på

inte längre fungerar så som de brukar och istället leder till den typ av konsekvenser som Umair Haque beskriver. Min poäng är alltså att regelrationaliteten inte uppstår genom att "någon" beslutar om hur reglerna skall vara. Regelrationaliteten är ett kollektivt fenomen och en konsekvens av den doxa som alla är fångna i.

Även om det på en del punkter troligen går att protestera mot Umair Haques beskrivning av kapitalismen så illustrerar beskrivningen på ett skrämmande sätt konsekvenserna av en regelrationalitet som skulle kunna växa fram i den nuvarande och etablerade ekonomiska doxans skugga. En sådan regelrationalitet, om den uppstår, hotar välfärden. Den måste konfronteras. Frågan är hur?

Aumanns forskning säger att människan, genom sin erfarenhet av olika sociala mönster, över tid kan välja helt andra regelrationaliteter som man vet ökar både den egna och den gemensamma förmågan att skapa ett gott gemensamt liv. Människan kan också på gott och ont gemensamt "uppfinna" nya mönster som efter en tid kan bli stabila. Insikten om förekomsten av regelrationalitet erbjuder därför en möjlighet att välja helt andra doxor än den som enbart kretsar kring den "ekonomiska människan". Men dessa doxor kan inte ensidigt beslutas fram. De måste samtalas fram genom det som jag kallar dialogisk kommunikation.

Demokrati handlar om att doxan måste förnyas i takt med att samhället förändras. Ett första steg är att upptäcka vilka av en etablerad doxas påståenden som i nuet sanktionerar destruktiva och oönskade samspel och ogiltigförklara dessa. Ett andra steg är att gemensamt formulera en för den egna gruppen och samhället mer konstruktivt språkbruk som är förenligt med det existerande kunskapsläget.

Referenser

Aumann R.J och Dreze J.H (2005): When All is Said and Done, How Should You Play and What Should You Expect? Discussion Paper 2005-21: Département des Sciences Économiques de l'Université catholique de Louvain.

Rosengren M (2002): Doxologi. En essä om kunskap. Åstorp: Rhetor förlag.

Rothstein B (2003): Sociala fällor och tillitens problem. Kristianstad: SNS Förlag.

Originalfil

<http://www.bengtharry.me/?p=3205>